

ANTIRELIGINĖ PROPAGANDA LIETUVOJE 1944–1970 METAIS

Arūnas Streikus

Lektorius, daktaras
Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto
Naujosios istorijos katedra
Tel. 268 72 86

Įvadas

Antireliginė propaganda buvo svarbi sovietų režimo vykdyto ideologinio indoktrinavimo ir antibažnytinės politikos dalis. Tuo metu, kai būta labai mažai galimybių giliau pažinti tikėjimo turinį, o visais įmanomais kanalais brukamos ateistinės propagandos niekas negalėjo viešai kvestionuoti, norom nenorom ji darė didelę įtaką mūsų mentalitetui. Dėl to sovietų Lietuvoje vykdytos ateistinės indoktrinacijos mastų ir metodų tyrimas yra aktualus istoriografijos uždavinys, kurio sprendimas leistų geriau suvokti visuomenės sovietizavimo proceso vidinę logiką ir padarinius.

Nepaisant to, ši problema kol kas nėra pakankamai išnagrinėta. Apie ateistinės propagandos formas sovietinėje Lietuvoje nemažai rašė aktyvūs jos dalyviai, žinoma, atitinkamai ją interpretuodami¹. Dar sovietmečio sąlygomis bandyta ir kitaip vertinti šią sovietų režimo ideologinės veiklos kryptį. Žinomas disidentinio sąjūdžio dalyvis Vytautas Skudis, kruopščiai

surinkęs duomenis apie 1940–1976 m. Lietuvoje išleistas ateistinio turinio knygas ir periodiniuose leidiniuose išspausdintas publikacijas, visą jų srautą apibūdino kaip dvasinio lietuvių tautos genocido formą. Šio darbo rankraštis buvo publikuotas tik po Nepriklausomybės atkūrimo². Nors iš V. Skudžio atlikto tyrimo galima susidaryti pakankamai aiškų vaizdą apie Lietuvoje vykdytos antireliginės propagandos apimtį ir pagrindines kryptis, jis turi ir keletą trūkumų. Visų pirma autorius neturėjo galimybės naudotis sovietų valdžios institucijų, planavusių ar vykdžiusių ateistinę propagandą, dokumentais, todėl dažnu atveju apie priimtus vienokius ar kitokius valdžios sprendimus ir jų motyvus tik spėliojo. Antra, jis sistemino informaciją tik apie tai, kaip ateistinė propaganda buvo sklaidžiama per spausdintą žodį. Iki šiol visiškai nenagrinėta, kaip visuomenės ateizavimo tikslams buvo naudojamos kitos informacijos perdavimo priemonės: paskaitos, kinas, radijas ir televizija, muziejai, menas.

¹ *Jermalavičius J.* Ateistinis auklėjimas Tarybų Lietuvoje. Vilnius, 1977; *P. Mišutis.* Religija, bažnyčia, ateizmas. Vilnius, 1978; Ateistinės minties raida Lietuvoje. Vilnius, 1986.

² *Skudis V.* Dvasinis genocidas Lietuvoje. Vilnius, 1996.

Šio straipsnio pagrindinis tikslas ir yra užpildyti minėtas V. Skuodžio darbo spragas. Straipsnyje analizuojamas ateistinės propagandos organizavimas, jos pobūdžio kaita nuo 1944 m. iki 8-ojo dešimtmečio pradžios. Atskaitos tašku pasirinkta Lietuvos reokupacija, o baigiamas tyrimas ties 8-ojo dešimtmečio riba, kuri yra vienas iš svarbiausių lūžinių momentų sovietinės Lietuvos istorijoje. Romo Kalantos susideginimas ir paskui vykusios demonstracijos Kaune, „Kronikos“ pasirodymas ir 17 tūkstančių tikinčiųjų pasirašytas memorandumas žymėjo jau naujo laikotarpio pradžią. Pakitusios sąlygos kėlė naujus uždavinius ir ateistinei propagandai, kurios pobūdis pasakutiniaus sovietų režimo egzistavimo Lietuvoje dešimtmečiais nagrinėtas specialioje studijoje³. Pagrindinis šio darbo šaltinis buvo sovietų valdžios institucijų archyviniai dokumentai: LKP CK nutarimai, Propagandos ir agitacijos skyriaus darbuotojų rengtos pažymos, prie LKP CK nuo 1962 m. veikusios Ateistinės propagandos tarybos posėdžių protokolai, LSSR Kultūros ministerijos kolegijos nutarimai ir kt.

1. Nuo antibažnytinės prie antireliginės propagandos

Stipraus ginkluoto pasipriešinimo sąlygomis Lietuvoje neskubėta visu pajėgumu paleisti ateistinės propagandos mechanizmą. 1944–1946 m. Lietuvos SSR periodinėje spaudoje buvo išspausdinti vos keturi antireliginio turinio straipsniai⁴. Raginimai kreipti daugiau dėmesio į šį ideologinio darbo barą prasidėjo tik nuo 1946 m. vidurio, režimui šiek tiek labiau įsitvirtinus. Pirmasis iniciatyvą parodė LSSR AT Prezidiumo pirmininkas Justas Pa-

leckis. Jis 1946 m. vasarą kreipėsi į VKP(b) CK biuro Lietuvai pirmininką Vladimirą Ščerbakovą ir Antaną Sniečkų, siūlydamas ryžtingiau kovoti su katalikybės įtaka ir tam atgaivinti prieš karą Lietuvoje veikusią Laisvamųjų etinės kultūros draugiją ar jai analogišką organizaciją; prie jos įkurti leidyklą, kuri leistų specialų laikraštį ir kitą antireliginę literatūrą; naujinti žurnalo „Kultūra“⁵ leidybą; sustiprinti antireliginį auklėjimą mokyklose⁶. Taigi J. Paleckis iš esmės siūlė atkurti antireliginės propagandos modelį, paremtą nepriklausomoje Lietuvoje gyvusio laisvamųjų sąjūdžio tradicijomis ir naudotą 1940–1941 m., tačiau naujomis sąlygomis jis jau nebetiko. 1946 m. spalio 5 d. priimtame VKP(b) CK nutarime „Apie LKP CK darbą“, kuriame respublikos partinė organizacija buvo kritikuojama dėl nesugebėjimo numalšinti ginkluotą pasipriešinimą, jai priekaištauta ir už tai, kad silpnai kovojama su politine dvasininkijos įtaka, nepakankamai demaskuojami jos ryšiai su pogrindžiu.

Vis dėlto dar beveik metus viešų Katalikų Bažnyčios ir religijos užsipuolimų pasitaikydavo gana retai. Ateistinė propaganda spaudoje akivaizdžiai sustiprėjo 1947 m. rugsėjo 6 d. oficiozui „Tarybų Lietuva“ išspausdinus L. Rūtėno straipsnį „Antiliaudiška lietuvis reakcinės dvasininkijos veikla“. Tą straipsnį perspausdino ir apskričių laikraščiai. Tačiau stipriausią impulsą tam suteikė 1948 m. liepos 9 d. priimtas LKP CK biuro nutarimas „Partinės organizacijos uždaviniai demaskuojant priešišką reakcinės katalikų dvasininkijos veiklą“⁷. Tai buvo

³ Nuo 1920 m. Šiauliuose leistas laisvamaniškos orientacijos žurnalas.

⁴ 1946 m. liepos 9 d. J. Paleckio raštas V. Ščerbakovui ir A. Sniečkui „Apie kovą su katalicizmo įtaka Tarybų Lietuvoje“ // Lietuvos ypatingojo archyvo LKP dokumentų skyrius (toliau LYA LKP DS). F. 1771, ap. 9, b. 278, l. 199–202.

⁷ Dokumentas publikuotas: *Streikus A. Antibažnytinė politika Lietuvoje (1944–1990)*. Vilnius, 2002, p. 328–332.

³ *Streikus A.* Ateistinės propagandos pobūdis Lietuvoje 1975–1988 m. // *Genocidas ir rezistencija*. 2003, Nr. 1, p. 7–21.

⁴ *Skuodis V.* p. 22.

pirmas tokio lygio dokumentas Lietuvoje, numatęs panaudoti visas ideologinio poveikio priemones ateistinės propagandos tikslams.

Svarbiausia antireliginės propagandos priemonė tapo spausdintas žodis. Periodiniuose leidiniuose ši kampanija intensyvumo viršūnę pasiekė 1949 m., per kuriuos buvo paskelbtos 222 ateistinio turinio publikacijos⁸. Ateistinių knygų leidyba šiek tiek atsiliko nuo periodinės spaudos tendencijų: dešimties pavadinimų per metus ribą ji peržengė tik 1951 m. Be to, daugiau nei pusė per šį laikotarpį išleistų ateistinio turinio knygų buvo verstinės. Iš viso 1947–1953 m. ateistine tematika Lietuvoje buvo išspausdinta 834 straipsniai ir 60 knygų⁹. Šio laikotarpio ateistinę propagandą tiksliau būtų vadinti antibažnytine, antiklerikaline nei antireligine, nes 37 proc. periodinės spaudos publikacijų buvo skirta dvasininkams, apie 10 proc. Vatikanui ir dar beveik 5 proc. bendrai Bažnyčiai. Dvasininkai dažniausiai kaltinti politiniu neįlojalumu naujajai santvarkai. Taip pat stengtasi įdiegti mintį, kad nuo pat lietuvių tautos susidūrimo su krikščionyste Bažnyčios veikla buvo priešiška tautos interesams. Ryškiausias tokios propagandos pavyzdys – 1948 m. išleista Juozo Žiugždos knyga „Reakcinė katalikų dvasiškija – amžinas lietuvių tautos priešas“.

1948–1953 m. šalia spaudos kita labiausiai pastebima antireliginės propagandos forma buvo paskaitų skaitymas. Pagrindiniu šio darbo organizatoriumi pirmaisiais pokario metais buvo Kultūros ir švietimo įstaigų komitetui prie LSSR MT pavaldus Respublikinis paskaitų biuras (toliau RPB). RPB ir jo kontroliuojamų lektorių grupių apskrityse ir valsčiuose nariai 1948 m. perskaitė 1375 paskaitas antireligine tematika¹⁰, o 1951 m. – jau 4342¹¹. Pirmų

jų paskaitų tematika nepasizymėjo dideliu įvairumu (dažniausiai skaitytos „Krikščionybės klaimė ir jos klasinė esmė“, „Vatikanas ir jo politika“), abejojant vietos lektorių kvalifikacija ir idėjiniu patikimumu jiems buvo siunčiami centre parengti ir cenzūros patikrinti tekstai. Be RPB, antireliginių paskaitų skaitymu rūpinosi ir Politinių ir mokslo žinių skleidimo draugija (toliau PMŽSD), kuriai buvo perduotos 1947 m. formaliai uždarytos Kovingųjų bedievių sąjungos funkcijos. 1949 m. šios draugijos lektoriai Lietuvoje perskaitė 319, o 1951 m. – jau 1303 paskaitas antireligine tematika¹².

1948 m. pradėta naudoti dar viena specifinė ateistinio poveikio priemonė – vieši ekskursijų pasisakymai prieš religiją. Pačiomis pirmosiomis mokslo metų kunigų seminarijoje dienomis, rugsėjo 19 d. dienraštis „Tarybų Lietuva“ išspausdino seminarijos dėstytojo kun. Jono Ragauskio pareiškimą apie pasitraukimą iš kunigų luomo, kuris iš tikrųjų sukėlė sprogdios bombos efektą, nes toks atvejis buvo pirmą kartą taip plačiai išgarsintas, be to, J. Ragauskas bent jau Kaune buvo gana gerai žinomas ir nemažą autoritetą turėjęs kunigas. Kun. J. Ragauskio paskaitų ir straipsnių periodinėje spaudoje įtaka pirmajai sovietinės Lietuvos inteligentų kartai buvo nemaža, kadangi jo rašiniai ir kalbos buvo gerokai aukštesnio lygio nei dažnai primityvūs pirmųjų sovietinės Lietuvos ateizmo propagandistų išpuoliai prieš religiją ir dvasininkus. Kur kas mažesni atgarsį turėjo 1949 m. vietos spaudoje paskelbtas A. Eibako viešas paaiškinimas, kodėl jis metė kunigybę.

Po J. Stalino mirties prasidėjus kovai dėl valdžios, iš Maskvos pradėjo eiti prieštaringos direktyvos ateistinės propagandos klausimu.

¹⁰ Ataskaita apie RPB darbą 1946–1948 m. // LYA LKP DS. F. 1771, ap. 11, b. 487, l. 99–100.

¹¹ Jermalavičius J., p. 203.

¹² Ten pat.

⁸ *Skuodis V.*, p. 22.

⁹ Ten pat, p. 211.

1954 m. liepos 7 d. SSKP CK priėmė nutarimą „Dėl didelių mokslinės-ateistinės propagandos trūkumų ir būdų kaip juos pašalinti“, kurio retorika buvo labai panaši į agresyvius ketvirtąjo dešimtmečio antireliginės propagandos teiginius. Religija apibūdinama kaip absoliučiai žalingas dalykas ir reakinga pasaulėžiūra, su kuria reikia visais įmanomais būdais kovoti¹³.

„Pravdai“ po dviejų savaitių paskelbus atitinkamą vedamąjį, Lietuvos SSR laikraščius vėl užplūdo ateistiniai straipsniai (vien per rugpjūtį–spalį buvo išspausdinta daugiau nei šimtas publikacijų periodinėje spaudoje), kurių srautas buvo gerokai sumažėjęs 6-ojo dešimtmečio pradžioje. Tačiau praėjus vos keturiems mėnesiams, 1954 m. lapkričio 11 d., buvo paskelbtas dar vienas SSKP CK nutarimas religinės politikos klausimu – „Dėl mokslinės-ateistinės propagandos tarp gyventojų klaidų“. Kai kurie jo teiginiai visiškai prieštaravo ankstesniojo nutarimo dvasiai. Ateistinė propaganda, anot naujojo nutarimo, turinti būti mokslinė, o ne primityviai politizuota, neižeisti tikinčiųjų jausmų¹⁴.

Būtent po šio nutarimo ateistinės propagandos akcentai pradėjo akivaizdžiai keistis. Nuo antibažnytinės-antiklerikalinės buvo pereinama prie religinės pasaulėžiūros kritikos. 1955–1956 m. periodinėje spaudoje pasirodė tik 18 publikacijų, nukreiptų prieš Bažnyčią, Vatikaną ar kunigus¹⁵ (apie 8 proc. visų publikacijų). LKP CK Propagandos ir agitacijos skyrius miestų ir rajonų komitetų sekretoriams išsiuntinėjo laišką, kuriame atkreipė dėmesį į nepriimtinius antireliginės propagandos būdus

vietos spaudoje: konkrečius dvasininkus išjuokiančius feljetonus ir atvejus, kai dvasininkams, rimtai nepatikrinus duomenų, pateikiami politinio pobūdžio kaltinimai¹⁶. Netgi Genriko Zimano redaguojama „Tiesa“, kuriai šiaip jau nebuvo artima „atlydžio“ dvasia, 1956 m. pabaigoje išspausdino kelias neutralias nuomones apie religiją ir tikinčiuosius.

Savotiška ateistinės propagandos didesnio „moksliskumo“ išraiška tapo 1955 m. pradėti rengti vadinamieji „stebuklų be stebuklų“ vakarai, kuriuose demonstruojant chemijos ar fizikos bandymus buvo „demaskuojami“ stebuklai. Tokių renginių pradininkas buvo Kretingos vidurinės mokyklos chemijos mokytojas A. Daugelė, parengęs specialų paskaitų ciklą, skirtą pranciškonų leidinyje „Švento Pranciškaus varpelis“ aprašytiems stebuklams paaiškinti. Kaip teigiama įvairiose valdžios institucijų ataskaitose, tokio tipo atrakcijos sukeldavo kur kas didesnę susidomėjimą nei dažnai nuobodžios paskaitos.

Siekiant padidinti ateistinės propagandos poveikį, 1956 m. buvo sumanyta išleisti nepriklausomos Lietuvos laisvamanių – Stasio Matulaičio, Jono Šliūpo, Vladislavo Dembskio – antireliginius kūrinius ir netgi vysk. Motiejaus Valančiaus „Žemaičių vyskupystė“, kaip „savotišką objektyvų dokumentą, parodantį anti liaudinį katalikų bažnyčios vaidmenį Lietuvoje“¹⁷. Tačiau negatyvūs numatyti publikacijų momentai turbūt buvo pavojingesni nei galima jų nauda, todėl buvo apsiribota tik S. Matulaičio raštų rinkiniu¹⁸. Kiti ateistinės propagandos pertvarkymo padariniai taip pat nekė-

¹³ Dokumentas publikuotas: О религии и церкви: сборник высказываний классиков марксизма-ленинизма, документов КПСС и Советского государства. Москва, 1981, p. 69–75.

¹⁴ Правда. 1954 m. spalio 11 d.

¹⁵ *Skuodis V*, p. 23.

¹⁶ LKP CK Propagandos ir agitacijos skyriaus 1957 m. spalio mėn. raštas miestų ir rajonų komitetų sekretoriams // LVA LKP DS. F. 1771, ap. 188, b. 1, l. 95.

¹⁷ Ideologinio darbo pagerinimo ryšium su SSKP XX-ojo suvažiavimo nutarimais priemonių planas // Ten pat, ap. 172, b. 1, l. 33.

¹⁸ *Matulaitis S.* Atsiminimai ir kiti kūriniai. Vilnius, 1957.

lė didelio susižavėjimo LKP ideologams. Antai dramaturgams buvo priekaištaujama, kad „remdamiesi teze dėl tikinčiųjų jausmų neįžeidinėjimo, jie nekuria naujų kūrinių antireligi-nėmis temomis, nors dėl meninės kūrybos specifikos neįmanoma vykdyti antireliginės propa-gandos, nepaliečiant tikinčiųjų ir tų, kurie platina tikėjimą“¹⁹. Antireliginės propagandos pastangas, aišku, žlugdė ir teigiamas kunigo Antano Mackevičiaus herojus to meto bestse-leriu tapusiam Vinco Mykolaičio-Putino ro-mane „Sukilėliai“.

2. Totalios ateistinės indoktrinacijos mechanizmo sukūrimas

Sovietų režimo atstovų nerimą dėl galimų ateistinės propagandos susilpnėjimo padarinių ypač sustiprino jaunimo demonstracijos Kau-ne per 1956-ųjų Vėlines. Baimintasi, kad Lie-tuvoje nepasikartotų Vengrijos scenarijus, ku-riame svarbus vaidmuo priklausė Bažnyčiai. Tai vertė LKP vadovus imtis iniciatyvos atgaivinti išblėsusią ateistinę propagandą nelaukiant, kol bus duotas signalas iš Maskvos. LKP CK biu-ras jau 1957 m. gegužės 27 d. apsvartė antire-liginės propagandos sustiprinimo priemonių planą, o tų pačių metų rugpjūčio 12 d. jį pa-tvirtino²⁰. 1958 m. pavasarį buvo surengtas res-publikinis pasitarimas, svarstęs konkrečius ateistinės propagandos tobulinimo būdus. Taigi LKP vadovybė užbėgo už akių visoje Sovietų Sąjungoje 1958 m. pabaigoje prasidėjusiai nau-jai antireliginei kampanijai.

Maksimaliai suvaržius religinių idėjų sklai-dos galimybes, masinės ateistinės propagandos

mechanizmas vėl buvo paleistas visu pajėgu-mu. Ryškiausiai tai, žinoma, atsispindėjo peri-odinės spaudos puslapiuose, kuriuose, prade-dant 1958 m., straipsnių, puolančių Bažnyčią ir religiją, daugėjo geometrine progresija: 1957 m. išspausdinta 87, 1958 m. – 222, o 1959 m. – jau 603²¹. 1958–1964 m. ateistinių publikacijų te-matikos struktūra iš esmės nepasikeitė. Paly-ginti su 1953–1957 m. (8 proc. visų straipsnių), vėl šiek tiek padidėjo straipsnių prieš Bažny-čią ir kunigus skaičius (22 proc.)²², tačiau jis nepasiekė 1947–1952 m. lygio (52 proc.). Pa-grindinė dvasininkų „nuodėmė“ ir toliau liko jų tikro ar tariamo bendradarbiavimo su anti-sovietiniu pagrindžiu faktai. Nauja buvo tai, kad šiuos kaltinimus bandyta paremti tenden-cingai parinktais dokumentais. Pirmieji tokio pobūdžio dokumentų rinkiniai pasirodė 7-ojo dešimtmečio pradžioje serijoje „Faktai kalti-na“²³. 1958–1964 m. taip pat populiarios tapo dvasininkų kolaboravimo su naciais, tariamos dvasininkų meilės pinigams bei moralinio dvi-veidiškumo temos. Apibendrinimai apie kuni-gus buvo daromi pagal pavienius, be to, nevi-siškai įtikinamus faktus. Moraliniam kunigų sū-gedimui parodyti 7-ojo dešimtmečio pradžio-je buvo prisiminta ir perdėtai išpūsta istorija su prel. Konstantinu Olšausku, kuris 1929 m. buvo nuteistas už buvusios savo meiluzės nu-žudymą, nors jo kaltė nebuvo neginčijamai įro-dyta. 1961 m. pasirodė pagal šią istoriją pareng-ta Jono Kauneckio brošiūra „Prelatas Olšaus-kas: dokumentinė apybraiža“. Jos leidimas po metų buvo pakartotas.

Nuo 7-ojo dešimtmečio pradžios sovietinės

¹⁹ LKP CK Propagandos ir agitacijos skyriaus pažyma „Apie priemones politiniam darbui tarp Lietuvos SSR gy-ventojų pagerinti“ // Ten pat, b. 4, l. 221.

²⁰ LKP CK biuro 1957 m. rugpjūčio 12 d. posėdžio protokolas // Ten pat, ap. 191, b. 348, l. 35–49.

²¹ V. Skuodis, p. 23.

²² Ten pat.

²³ Žudikai Bažnyčios prieglobstyje / Sud. B. Baranau-skas, G. Erslavaitė, Vilnius. 1960 (1 leidimas), 1962 (2 lei-dimas).

Lietuvos periodiniai leidiniai reguliariai pradėjo skelbti „sensacingas“ publikacijas, tariamai demaskuojančias Vakaruose gyvenusių įtakingų dvasininkų bendradarbiavimą su okupaciniu nacių režimu. Populiariausiais jų herojais tapo vysk. Vincentas Brizgys²⁴, Šv. Kazimiero kolegijos Romoje vicerektorius kun. Zenonas Ignatavičius²⁵, arkivysk. Juozapas Skvircekas²⁶. Medžiagą tokioms publikacijoms dažniausiai parūpindavo KGB. Jam 1959 m. balandį LKP CK biuras pavedė sudaryti specialią operatyvinių darbuotojų grupę, turėjusią padėti parengti spaudai publikacijas apie „antiliaudinę buržuazinių nacionalistų ir reakcingų katalikų dvasininkų veiklą“. Tokios publikacijos ne tik formavo atitinkamą visuomenės nuomonę Lietuvoje, bet ir turėjo tikslą apriboti aktyvią išeivijos dvasininkų veiklą. Ateistinės propagandos tikslams buvo panaudotas ir tariamos dvasininkų finansinės aferos. 1961–1962 m. periodinėje spaudoje daug rašyta apie Klaipėdos bažnyčios statybai vadovavusius kunigus Liudą Povilonį ir Bronių Burneikį, kurie neva spekuliuoję statybinėmis medžiagomis ir pažeidinėję valiutinių operacijų taisykles²⁷. Kartu tai buvo pretekstas neleisti pašventinti pastatytos bažnyčios. Spaudoje labai padaugėjo ir ekskuzinių viešų „išpažinčių“: 1958–1964 m. net 14

įvairioms konfesijoms anksčiau priklausiusių dvasininkų viešai aiškino, kodėl jie metė kungystę. Dvasininkų atsimetimų skatinimas 7-ajame dešimtmetyje Lietuvoje tapo viena iš prioritetinių ateistinio darbo krypčių, nes LKP ideologai greitai pamatė, jog tai daro didelę įtaką tikintiesiems²⁸. Dauguma eksdvasininkų toliau aktyviai dalyvavo antireliginėje propagandoje. Ekskuzinių knygų – J. Ragauskos „Ite, miss est“ (1960–1963 m. leista net tris kartus bendru 75 tūkst. egz. tiražu) ir Stasio Markonio „Didžioji iliuzija“ – buvo bene labiausiai skaitoma ateistinė lektūra.

Daugumą ateistinių straipsnių ir paskaitų, kaip ir anksčiau, parengdavo profesionalūs propagandininkai, dirbę PMŽSD, prie kurios 1957 m. kovą buvo prijungtas ir RPB. Paskaitų ateistine tematika skaičius sparčiai didėjo: 1957 m. PMŽSD lektoriai perskaitė 2417, 1958 m. – 3238, 1959 m. – 5835 tokias paskaitas²⁹. Be to, paskaitas ateistinėmis temomis skaitė ir LKP komitetų lektoriai: vien per 1959 m. pirmąjį pusmetį šioje sistemoje buvo perskaityta 2510 tokių paskaitų³⁰. 6-ojo dešimtmečio pabaigoje rajonuose buvo pradėtos steigti ateistų mokyklos, kurios turėjo parengti daugiau neetatinių ateizmo propaguotojų provincijai. 1961 m. jau veikė 42 tokios mokyklos, aštuoneri ateizmo namai, buvo apie 500 aktyvių lektorių ateistų³¹. Nors buvo pradėta labiau rūpintis lektorių kvalifikacijos tobulinimu,

²⁴ *Roda D.* Bažnyčios kunigaikščio stebuklai // *Komunistas*. 1961, Nr. 4, p. 72–75; *Bederis L.* Charakteristika – „slaptai“ // *Jaunimo gretos*. 1963, Nr. 11, p. 27; *Vyskupas bučiuoja svastiką* // *Tiesa*, 1963, gruodžio 21; *Bartkus J.* Vyskupas Brizgys ir dokumentas NO-2849 // *Kauno tiesa*, 1964, gruodžio 30; *Ką jie bando nuslėpti* // *Tiesa*, 1965, birželio 16.

²⁵ *Ko nežinojo popiežius Jonas XXIII* // *Švyturys*. 1963, Nr. 21; *Marcinkevičius A.* Kas yra monsinjoras Z. Ignatavičius // *Tiesa*, 1967, gruodžio 9.

²⁶ *Arkivyskupo išpažintis: be autoriaus leidimo* // *Švyturys*. 1964, Nr. 5–7.

²⁷ *Norkevičius J.* Dokumentai pasakoja // *Tarybinė Klaipėda*, 1961, balandžio 8; *Misevičius V.* O tempora, o mores // *Švyturys*. 1961, Nr. 15, p. 12.

²⁸ LKP CK sekretoriaus A. Barkausko kalba 1963 m. vasario 12–13 d. vykusiame LKP CK plenumo // *LYA LKP DS. F. 1771, ap. 228, b. 277, l. 61.*

²⁹ *Jermalavičius J.*, p. 205.

³⁰ LKP CK Propagandos ir agitacijos skyriaus ataskaita apie partijos komitetų lektorių grupių darbą per 1959 m. pirmą pusmetį // *LYA LKP DS. F. 1771, ap. 209, b. 1, l. 79.*

³¹ LKP CK Propagandos ir agitacijos skyriaus instruktoriaus P. Radzevičiaus 1961 m. gegužės 29 d. pažyma apie ateistinės propagandos būklę respublikoje // *Ten pat, ap. 211, b. 1, l. 98.*

šios ateistinės propagandos formos lygis liko žemas.

Kaip pavyzdį galima paimti vieną iš LKP CK Propagandos ir agitacijos skyriaus instruktoriaus pažymų, kurioje aprašomos dvi jo aplankytos ateistinės paskaitos Pasvalio rajone. 1960 m. vasario 11 d. Statybos valdybos klube mokytojas Linkevičius skaitė paskaitą „Pasakojimas apie Kristų“. Paskaita prasidėjo 19 val., nors buvo numatyta 18 val., nes lėtai rinkosi klausytojai. Anot stebėtojo, jau pačioje paskaitos pradžioje lektorius padarė metodinę klaidą tvirtai pareikšdamas, kad Kristus nebuvo – taip iš pat pradžių priešiškaitei nuteikė tikinčiąją auditorijos dalį. 40 min. trukusią paskaitą daugiausia sudarė įvairios citatos. Instruktorius padarė išvadą, kad po jos nei netikintiesiems, nei tuo labiau tikintiesiems nesusidarė aiškus vaizdas, buvo Kristus ar nebuvo. O vasario 13 d. Vytartų septynmetėje mokykloje skaičiusią paskaitą „Kaip Šiluva tapo stebuklinga vieta“ mokytoją Krištopaitienę tas pats instruktorius apibūdino dar griežčiau: „Ji arba neteisingai supranta ir vertina istorinius faktus bei paskaitos tikslą (vesdama propagandą aplankyti Šiluvą), arba yra tikinti“³². Siekiant pagerinti padėtį, vien 1960–1961 m. lektoriams ateistams buvo surengti trys respublikiniai seminarai. Be to, ateistinei propagandai koordinuoti 1962 m. rudenį buvo įkurta respublikinė ateistinės propagandos taryba, kurią sudarė 30 asmenų, atstovavusių partinėms, valstybinėms, švietimo įstaigoms, žiniasklaidai.

Daugiausia dėmesio pradėta skirti besimokančio jaunimo ateistiniam auklėjimui. Dar prieš 1954–1955 m. m. LSSR Švietimo ministerija buvo davusi nurodymą sustiprinti ateistinių mokinių auklėjimą vidurinėse mokyklose

ir parengusi specialų antireliginio darbo priemonių planą³³. Tačiau realiai ateistinė indoktrinacija mokyklose sustiprėjo tik 7-ojo dešimtmečio pradžioje. 1959 m. visose Sovietų Sąjungos aukštosiose mokyklose buvo įvestas fakultatyvinis mokslinio ateizmo pagrindų kursas, vidurinėse mokyklose sudaromi ateistų būriai, rengiami ateistinio rašinio konkursai.

Tuo laikotarpiu pradėta ieškoti ir naujų ateistinių idėjų pateikimo būdų. Šalia spausdinto ir gyvo žodžio plačiau imta naudoti ir vaizdinė agitacija. Dar 1948 m. rugpjūčio 31 d. Kultūros ir švietimo įstaigų komiteto prie LSSR MT pirmininkas buvo išleidęs įsakymą muziejų direktoriams „Dėl antireliginės propagandos išvystymo ir reakcinės katalikų dvasininkijos priešiškos veiklos demaskavimo“³⁴, kuriuo įpareigojo ekspozicijose skirti atitinkamą vietą šiai temai, tačiau kaip ir švietimo sistemoje, realiai muziejų galimybėmis antireliginės propagandos tikslams pradėta naudotis tik 7-ojo dešimtmečio pradžioje. 1961 m. uždarytoje Šv. Kazimiero bažnyčioje buvo nutarta steigti centrinių LSSR ateizmo muziejų, kuris ateityje turėjo tapti svarbiausiu ateistinės veiklos centru: jame numatyta rengti konferencijas, metodinius seminarus, jis turėjo leisti informacinę bei vaizdinę literatūrą. Į antireliginę veiklą buvo įtraukti ir kiti muziejai. Visų kraštotyros muziejų ekspozicijose turėjo atsirasti ateizmo skyriai, Kauno istorijos muziejus 1962 m. parengė kilnojamąją parodą „Reakcinis katalikų dvasininkijos vaidmuo lietuvių tautos istorijoje“, kuri apkelioavo visus rajonus.

Ateistinės propagandos tikslams aktyviau pradėtas naudoti ir kinas. 1961 m. lapkritį–1962 m.

³² 1960 m. vasario 18 d. pažyma apie PMŽSD Pasvalio rajono skyriaus darbą // Ten pat, b. 210, l. 27–28.

³³ LSSR Švietimo ministerijos antireliginio auklėjimo priemonių mokyklose planas 1954–1955 m. m. // Ten pat, ap. 159, b. 5, l. 117–118.

³⁴ Lietuvos literatūros ir meno archyvas (toliau LLMA). F. 476, ap. 1, b. 22, l. 40.

rugsėjį buvo surengti zoniiniai ateistinių kino filmų festivaliai, per kuriuos atitinkamo turinio kino juostos („Debesys virš Borskojės“, „Ivan-na“ ir kt.) buvo parodytos visuose rajonuose. 7-ojo dešimtmečio pradžioje pirmuosius anti-religinio siužeto dokumentinius kino filmus sukūrė ir Lietuvos kino studija (toliau LKS): „Kryžiaus šešėlyje“ (1962 m.), „Juodoji procesija“ (1963 m.). Pirmasis filmas buvo grynai antibažnytinio, antiklerikalinio pobūdžio, antrojo taikinytis buvo tradicinės liaudies religingumo formos: atlydai, šventų vietų lankymas. Beje, „Juodoji procesija“ nelengvai perėjo cenzūros filtrą. Svarstant šį filmą Ateistinės propagandos koordinavimo tarybos posėdyje, dauguma jos narių gana griežtai kritikavo filmo kūrėjus ir prieštaravo tam, kad jis būtų rodomas masinei auditorijai. Vieniems atrodė, kad filmas neduoda aiškių atsakymų, yra objektyvistinis ir pan. O Fatina Butienė netgi tvirtino, kad viena jo dalis – religijos propaganda, o antra nukreipta prieš ateistus. Tuo metu KP Vilniaus miesto komiteto sekretorius Petras Griškevičius teigė, kad rodyti jį tikintiesiems būtų beveik klaida³⁵. Nepaisant to, filmas buvo išleistas į platųjį ekraną. Daug antireliginių motyvų buvo ir 1961 m. LKS sukurtame meniniame filme „Kalakutai“. 1963 m. LKS rengtasi kurti dar du ateistinius meninius fimus. Iš viso tuo metu Lietuvos kino ekranuose buvo galima pamatyti 35 dokumentinius ir 11 meninių kino filmų antireligine tematika³⁶.

Sparti technikos raida atvėrė dar vieną kanalą ateistinei indoktrinacijai – dar tik pirmuosius žingsnius Lietuvoje žengusią televiziją ir jau gerokai įsitvirtinusių radiją. Per radiją pra-

dėtos transliuoti reguliarios laidos „Ateistų radijo klubas“, „Jaunųjų ateistų radijo skaitykla“. TV jau 1959 m. rodė ateistinių lektoriumą, 1960 m. inscenizavo antireliginį Hašeko feljetoną „Violetinis žaibas“. 1963–1965 m. Vilniaus TV vyriausioji visuomeninių-politinių laidų redakcija parengė 27 ateistinio turinio laidas: „Gydytojas ir tikėjimas“, viktoriną „Gyvenimas nugali tamsą“, „Popiežius išsiruošė į kelį“ ir kitas³⁷.

Remiantis prielaida, kad, išnykus socialinėms religijos priežastims, jos gyvybingumą labiausiai palaiko religinės apeigos, kurios patenkina reginio poreikį, nuo 6-ojo dešimtmečio pabaigos buvo atkreipta daugiau dėmesio į sekuliarių kultūrinių renginių vadybą, naujų sovietinių papročių diegimą ir sovietinių švenčių organizavimą. Šiai ateistinio darbo kryptčiai daug vietos buvo skirta jau minėtame 1957 m. rugpjūčio 12 d. LKP CK biuro patvirtintame ateistinio darbo plane, kuriame, be kita ko, numatyta: dažniau organizuoti masines šventes ir „liaudies vaikštynes“ gamtoje, pateikti pasiūlymų, kaip švęsti Derliaus šventę ir Jonines; atgaivinti tradicines vestuvių apeigas pašalinus jų religinius motyvus ir plačiai naudojant liaudies kūrybos elementus; atkreipti dėmesį į krikštijimo apeigas, suteikiant šiam aktui vis labiau pasaulietinį pobūdį; siekiant padėti tėvams parinkti naujagimiui vardą išleisti senų (t. y. pagonišių) ir naujų vardų rinkinį, kasmet leisti sieninius kalendorius su rekomenduojamais vardais; spręsti jaunimo užimtumo problemas, siekiant, kad kuo daugiau jaunimo dalyvautų fizikultūriniame judėjime.

Itin aktuali 6-ojo dešimtmečio pabaigoje tapo šventės problema. Bandyta ne tik stiprinti sovietinių švenčių, tokių kaip Gegužės 1-oji ar

³⁵ Respublikinės ateistinės propagandos koordinavimo tarybos 1963 m. sausio 8 d. posėdžio stenograma // LYA LKP DS. F. 1771, ap. 232, b. 1, l. 4–9.

³⁶ Antireliginiai filmai: anotuotas sąrašas. 1965 m. sausio 1 d. Vilnius, 1965.

³⁷ Pažyma apie Vilniaus TV ateistines laidas 1963–1965 m. // LYA LKP DS. F. 1771, ap. 232, b. 3, l. 39.

Spalio revoliucijos metinės, tradicijas, bet ir kurti savotiškus pakaitalus, kai kurioms se-noms šventėms, ištrinant jų krikščioniškus ele-mentus ir panaudojant kai kurias vadinamą-sias liaudies tradicijas. Ryškiausias pavyzdys – Joninių, arba Rasos šventės legalizavimas. 1957 m. LKP CK biuras specialiu nutarimu palaimino Pagėgių rajono partkomo iniciatyvą ant Ram-byno kalno surengti Joninių šventę³⁸. Šiam ren-giniui, į kurį, kaip teigiama, susirinko apie 30 tūkst. žmonių, pavykus, kitais metais Joni-nes jau numatyta švęsti visoje respublikoje³⁹. Kaip matyti iš šių švenčių aprašymų, čia buvo ir žynių, uždegančių laužus bei atliekančių ki-tas apeigas, ir paparčio žiedo ieškojimas, ir vai-nikų plukdymas. Panašiai bandyta sukurti pa-kaitalus ir didžiosioms krikščioniškoms šven-tėms: Žiemos šventė turėjo pakeisti Kalėdas, Pavasario šventė (netgi su margučiais) – Vely-kas, Darbo šventė – Sekminės. Tokių švenčių tikslus atskleidžia aktyvesnių ateistų pasiūly-mai, kaip ir kada jas švęsti. Antai vieno iš šven-čių ir apeigų žinovo Povilo Pečiūros nuomo-ne, Pavasario šventę ateistiniu požiūriu geriau-sia rengti savaitę prieš Velykas, Verbų sekma-dienį: „Tada vėliau bažnyčios švenčiama reli-ginė šventė velykos visiškai nebetrakudavo žmonių, nes iš šios šventės atėmus buitinį ele-mentą (vaišes, margučius, žaidimus), net ir daugumai tikinčiųjų jos jau neturėjo buvusios prasmės. Be to, tokiu būdu buvo laužomos ga-vėnios asketiškos tradicijos, ypač tuo metu, ka-da bažnyčia reikalauja ypatingo susikaupim-o“⁴⁰. Kaip alternatyva Vėlinėms nuo 1962 m.

paskutinį spalio sekmadienį buvo pradėtos ofi-cialiai rengti ir mirusiųjų pagerbimo dienos. Siekiant sumažinti didžiųjų atlaidų populiaru-mą, sinchroniškai jiems buvo pradėti organi-zuoti masiniai pasaulietinio pobūdžio rengi-niai: Žemaičių festivaliai Plateliuose, Draugys-tės šventės Vievyje ir kt.

Tiesa, tradicinių švenčių sovietizavimo prad-žioje ne visuomet buvo aiškus senųjų formų atgaivinimo ir naujo turinio joms suteikimo santykis. Ižvelgdami šioje kampanijoje galimy-bę išsaugoti lietuviškosios kaimo kultūros pa-veldą, ja susižavėjo nemaža dalis inteligentų, ypač organizavusių meno saviveiklą ir liaudies kūrybą, kurios 7-ajame dešimtmetyje buvo itin sureikšmintos, sustiprėjus tendencijai sovieti-nės Lietuvos kultūros pagrindu padaryti vadi-namąją liaudies kultūrą (būtent tuo metu bu-vo priimtas sprendimas steigti Liaudies buities muziejų Rumšiškėse). Tačiau sovietų režimas buvo nustatęs aiškią ribą, kurios neleido per-žengti pernelyg dideliems lietuvių liaudies kul-tūros mylėtojams, nesuvokusiems tikrųjų šios kampanijos tikslų. Kaip pavyzdį galima pami-nėti Valstybinės politinės ir mokslinės litera-tūros leidyklos užsipuolimo atvejį dėl 1961 m. išleistos knygos „Naujo gyvenimo tradicijos“. LSSR Kultūros ministerijos kolegijos vertini-mu, „ruošiant šį leidinį nebuvo pilnai atsižvelg-ta į Lietuvos KP CK nurodymus dėl teisingo nacionalinių tradicijų vertinimo. Tai pasireiškė tuo, kad knygoje yra propaguojamos kai ku-riuos pasenusios tradicijos, kurios savo forma jau neatitinka naujo gyvenimo reikalavimų“⁴¹. Siekiant efektyviau panaudoti liaudies tradi-cijas ir labiau kontroliuoti šią veiklą, 7-ojo de-šimtmečio pabaigoje buvo įkurta kultūros mi-nistro vadovaujama respublikinė liaudies tra-dicijų taryba.

³⁸ LKP CK biuro 1957 m. birželio 17 d. nutarimas „Apie Joninių organizavimą Pagėgių rajone“ // Ten pat, ap. 191, b. 328, l. 24.

³⁹ LKP CK Propagandos ir agitacijos skyriaus 1958 m. birželio 20 d. pažyma „Apie masinio-politinio darbo tarp gyventojų formas“ // Ten pat, ap. 189, b. 2, l. 150.

⁴⁰ Pečiūra P. Tradicijos vakar ir šiandien. Vilnius, 1974, p. 77.

⁴¹ LSSR Kultūros ministerijos kolegijos 1961 m. lie-pos 14 d. nutarimas // LLMA. F. 342, ap. 1, b. 954, l. 90.

Kitas svarbus sovietų režimo dėmesio objektas, taip pat turėjęs paspartinti visuomenės sekuliarizaciją, – tai vadinamosios civilinės apeigos, susijusios su svarbiausiais gyvenimo įvykiais. Tikėtasi, kad jos taps alternatyva atitinkamiems krikšto, sutvirtinimo, santuokos sakramentams. Krikštynas turėjo pakeisti vardynos, sutvirtinimą – jaunimo dienos (labiau prigijo liuteronų aplinkoje), bažnytinę santuoką – komjaunuoliškos vestuvės. Civilinių apeigų diegimu aktyviau rūpintis pradėta nuo 1963 m., kai ši tema imta svarstyti spaudoje⁴², prie LSSR Kultūros ministerijos įkurta Civilinės metrikacijos reikalų taryba. 1964 m. pavasarį specialiai šiam klausimui aptarti buvo surengta sąjunginė konferencija.

Nepaisant LKP pastangų suaktyvinti ateistinę indoktrinaciją, 1962 m. vasarą ateistinio darbo būklę LSSR tikrinusi SSKP CK Propagandos ir agitacijos skyriaus brigada rado daug trūkumų ir siūlė imtis papildomų priemonių. 1963 m. vasarį ateistinės propagandos padėtį ir jos pagerinimo būdus svarstė LKP CK plenumas. Šiame plename kalbėjęs vieno iš SSKP CK Ideologinio skyriaus sektorių vedėjas Morozovas akcentavo, kad ateistinis auklėjimas Lietuvoje turi ypatingą, pirmaeilę reikšmę. Pavojingiausia jam atrodė tai, kad dėl dvasininkų prisitaikymo prie pakitusių socialinių sąlygų daugumai ateistų ir partijos darbuotojų Bažnyčia nebėra rimtas priešininkas, jie nebemato religijos žalos ir jos atžvilgiu pasidarė geranoriški⁴³. SSKP CK atstovo išvadoms ir pareikštai ateistinio darbo kritikai be išlygų pritarė LKP vadovybė su A. Sniečkumi priešakyje. Plenumas patvirtino nutarimą „Ateistinis dirban-

čiųjų auklėjimas – visos partijos ideologinė užduotis“⁴⁴.

O po metų, 1964 m. gegužės 11 d., LKP CK biuras patvirtino dar vieną konkrečių priemonių, kaip pagerinti ateistinį visuomenės auklėjimą, planą⁴⁵. Pagal jį buvo numatyta mokslinio ateizmo pagrindus dėstyti ne tik aukštosiose mokyklose, bet ir medicinos, pedagoginio, kultūrinio bei muzikinio profilio technikuose; organizuoti nuolat veikiančius ateistinius seminarus medicinos darbuotojams, mokytojams, pionierių vadovams ir ikimokyklinių įstaigų darbuotojams. LKS įpareigota kasmet sukurti ne mažiau kaip vieną dviejų dalių dokumentinį kino filmą bei įgarsinti lietuviškai visus Lietuvoje rodomus kitose kino studijose sukurtus kino filmus ateistine tematika. Televizija ir radijas įpareigoti ne tik stiprinti ateistinę propagandą, bet ir transliuoti daugiau patrauklių laidų sekmadieniais. Nurodyta surengti bendrą Kultūros ministerijos, valstybinių kinematografijos ir spaudos komitetų bei kūrybinių sąjungų atstovų pasitarimą, kuriame būtų apsvarstyta, kaip padidinti literatūros ir meno vaidmenį ateistinėje propagandoje; surengti konkursus geriausiam ateistiniam literatūros, dramos, kino ir dailės kūriniui išaiškinti; sistemingai rengti antireliginių dailės kūrinių parodas.

Priėmus šiuos nutarimus ateistinė propaganda Lietuvoje pasiekė intensyvumo viršūnę. Visų pirma buvo kreipiama daugiau dėmesio į meno galimybes šioje srityje. Nors tarp Lietuvoje 7-ojo dešimtmečio pirmojoje pusėje išleistų grožinės literatūros kūrinių ateistinė tematika vyravo vertimai, pasirodė ir keletas stiprų antibažnytinį-antireliginį atspalvį turėjusių lie-

⁴² Pečiūra P. Kad varpai nutiltų // Literatūra ir menas, 1963, sausio 26.

⁴³ 1963 m. vasario 12–13 d. vykusio LKP CK plenumo stenograma // LYA LKP DS F. 1771, ap. 228, b. 277, l. 172.

⁴⁴ 1963 m. vasario 12–13 d. vykusio LKP CK plenumo protokolas // Ten pat, b. 275, l. 20–35.

⁴⁵ 1964 m. gegužės 11 d. LKP CK Prezidiumo nutarimas // Ten pat, b. 748, l. 350–360.

tvinių rašytojų kūrinių: Leono Vaitukaičio romanas „Be paliaubų“ (1963 m.), Aleksandro Guzevičiaus „Šamokslas“ (1964 m.), Vytauto Radaičio „Mano Galilėjus“ (1965 m.) ir kt. 1965 m. pradžioje radijas transliavo laidų ciklą „Rašytojai apie religiją“. 1963 m. pasirodė pirmieji ateistiniai plakatai: „Atverk akis“ (dail. E. Katilius), „Ima dabar, žada po mirties“ (dail. V. Kaminskas) ir kt. Tais pačiais metais išleista dail. Leono Rymeikio antireliginių karikatūrų knygelė „Dangus žemėje“, o 1965 m. – ateizmo vaizdinių priemonių rinkinys „Kalba faktai“.

Po 1963 m. LKP CK vasario plenumo aktyviau dalyvauti antireliginėje veikloje imti prievartauti ir medicinos darbuotojai. Jie turėjo aiškinti, kad kai kurios religinės apeigos (švęsto vandens vartojimas, kryžiaus bučiavimas) gali kelti pavojų sveikatai. Gydomo įstaigose pradėti platinti lapeliai, išpėjantys apie tikėjimo žalą sveikatai: pavyzdžiui, „Bažnyčia – ligų šaltinis“ ir pan. 7-ojo dešimtmečio pradžioje buvo atkreiptas dėmesys į tai, kad dirbti ateistinių darbų gydymo įstaigose labai trukdo žemesniojo medicinos personalo – seserų ir slaugių, tarp kurių buvo nemažai vienuolių, religingumas. 1963–1964 m. maksimaliai buvo panaudojamos ir tradicinių propagandos formų galimybės. „Žinijos“ draugija pervadintos PMŽSD sistemoje per metus buvo perskaitoma daugiau nei 12 tūkst. paskaitų, publikacijų skaičius periodinėje spaudoje 1964 m. pasiekė 500, 1963–1964 m. išleisti net 87 neperiodiniai leidiniai⁴⁶. Politinės ir mokslinės literatūros leidykla pradėjo leisti „Masinio ateizmo“ seriją – nedideles, pigias brošiūreles, skirtas masiniam skaitytojui.

Nors nušalinus N. Chruščiovą ateistų įkarštis atslūgo, dauguma dešimtmečio pradžioje sugalvotų ar pradėtų ateistinės propagandos ir švietimo programų buvo vykdomos toliau.

1966 m. duris atvėrė prieš penkerius metus įkurtas LSSR ateizmo muziejus, Vilniaus universitete buvo įsteigta Filosofijos istorijos ir ateizmo katedra, kuriai buvo numatytas mokslinio tiriamojo darbo šioje srityje koordinatoriaus vaidmuo. Vykdamas partijos raginimą pagrįsti ateistinę propagandą mokslo argumentais, Maskvoje buvo įsteigtas Mokslineio ateizmo institutas, o 1966 m. pradėjo eiti žurnalas „Voprosy naučnogo ateizma“. Kita vertus, kai kurie dešimtmečio pradžioje pirmą kartą išbandyti ateistinės propagandos metodai buvo laikinai užmiršti. 1965 m. paskelbtas ateistinio plakato konkursas sužlugo, kadangi dailininkai nepateikė nė vieno komisijos dėmesį patraukusio plakato. 1966 m. ekranuose pasirodžius rež. A. Griškevičiaus sukurtam dokumentiniam filmui „Tavo rankose“, LKS visą dešimtmetį nebekūrė kino filmų antireligine tematika. Faktiškai nustojo veikti ir ateistų-lektorių mokyklos rajonuose, atslūgo valdžios domėjimasis tradicinėmis šventėmis. Beveik per pusę sumažėjo ir periodiniuose leidiniuose spausdinamų ateistinių publikacijų bei leidžiamų knygų kiekis. Vis dėlto galima konstatuoti, kad 7-ojo dešimtmečio pradžioje visuomenės ateizavimo mechanizmas Lietuvoje įgijo tą pavidalą, kuris iš esmės nebesikeitė iki režimo žlugimo.

Išvados

Ateistinės propagandos mechanizmas Lietuvoje buvo paleistas tik 1947 m. rudenį, režimui labiau įsitvirtinus ir pradėjus vykdyti viską apimančią sovietizavimo programą. Iki 1954 m. tai buvo labiau antibažnytinė nei antireliginė propaganda, nukreipta pirmiausia prieš katalikų dvasininkus, popiežių ir bažnytines institucijas. Pagrindiniai ateistinės propagandos kanalai šiuo laikotarpiu buvo periodinė spauda ir paskaitos. N. Chruščiovo ir jo komandos val-

⁴⁶ Skuodis V., p. 23, 211.

džios koncentravimo laikotarpiu, 1955–1957 m., ateistinė propaganda Lietuvoje laikinai susilpnėjo. Įsitikinusi, kad dėl to padidėjusi Bažnyčios įtaka gali kelti grėsmę režimo stabilumui, LKP vadovybė pradėjo svarstyti šios ideologinio darbo srities atgaivinimo planus anksčiau, negu buvo gautas signalas iš Maskvos.

Galutinį savo pavidalą ateistinio visuomenės indoktrinavimo sistema Lietuvoje įgijo 7-ojo dešimtmečio pirmojoje pusėje. Ateistinės propagandos organizavimas tapo vienu iš pagrindinių sovietų valdžios rūpesčių. Šalia to-

liau tobulintų spaudos ir žodinės agitacijos formų aktyviai imta naudoti ir vaizdinė agitacija: muziejinkystė, kinematografas, televizija, dailė. Spręsti ateistinės propagandos uždavinius pasitelkti rašytojai ir medikai. Nors anti-bažnytinė kryptis tebebuvo svarbi, stengiamasi vis daugiau dėmesio skirti religinės pasaulėžiūros ir dogmatikos kritikai. Svarbia visuomenės ateizavimo forma turėjo tapti ir pseudoreliginių bruožų suteikimas sovietinei ideologijai – tai geriausiai rodė naujų sovietinių švenčių bei apeigų diegimas.

DIE ANTIRELIGIÖSE PROPAGANDA IN LITAUEN 1944–1970

Arūnas Streikus

Zusammenfassung

Im Beitrag analysiert man die Entstehung des Mechanismus der antireligiösen Propaganda in Litauen nach der sowjetischen Okkupation. Das Modell dieser Propaganda, das ohne großen Veränderungen bis dem Zusammenbruch des Regimes funktionierte, wurde in zwei Ettapen eingesetzt. Der erste Anstoß wurde Ende 1947 gegeben, der zweite – nach dem Jahrzehnt. Am Anfang wurde die ateistische Indoktrinierung der Gesellschaft meistens durch Presse und

Vorlesungen vollzogen, im Laufe der zweiten Welle wurden auch neue Formen ergriffen. Im Beitrag beschreibt man alle Kanäle der ateistischen Propaganda, die der sowjetische Regime benutzte: Presse, Vorlesungen, Museen, Kino, Radio und TV, Kunst, neue qasireligiöse Ritualen und Festen. Man analysiert auch die wichtigsten Dokumente und Beratungen der sowjetischen Regierung, in denen über die Aufgaben und Methoden der antireligiösen Propaganda geredet wurde.

*Įteikta 2003 09 29
Priimta spaudai 2004 12 06*